

Mudarebe Finansmanının Katılım Bankalarında Uygulanmasının Ahlaki Risk Yönünden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

Taha Eğri * Muhlis Selman Sağlam **

Received: 13.02.2020

Accepted: 03.07.2020

DOI: 10.25272/ijisef.689009

Type: Research Article

Öz

Emek sermaye ortaklığı, uygulandığı takdirde toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak bir finansman modelidir. İslam hukukunda emek sermaye ortaklığını ifade eden mudarebe finansmanın, faizsiz finans sisteminde iyi bir model olma potansiyelini bünyesinde barındırmasına rağmen, katılım bankalarının sermaye; müşterinin de emeğini ortaya koyduğu şekliyle, uygulanma oranı çok düşüktür. Bu durum literatürde gerektiği kadar ele alınmamış, sunulan öneriler ise yüzeysel kalmıştır. Söz konusu çelişkinin nedenleri üzerine eğilen bu araştırma olası nedenleri katılım bankası perspektifinden değerlendirerek farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Mudarebe finansmanının katılım bankaları için ahlaki risk barındırdığını ileri süren araştırma, bu iddiayı ahlaki riskin yasal altyapı, kayıt dışı işlemler, ticari olgunluk seviyesi, ekonomik konjonktür ve denetim kavramları ile ilişkisi çerçevesinde alanında uzman kişilerle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirerek değerlendirmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar ve sonrasında yapılan değerlendirmeler neticesinde katılım bankalarının mudarebe finansman modelini uygulayabilecek bir altyapıya sahip olmadığı, söz konusu modelin sürdürülebilir bir şekilde uygulanabilmesi için katılım bankalarından farklı işleyen yeni bir kurumun gerekliliği sonucuna varılmıştır. Son olarak mudarebe modelinin uygulanabilirliğini arttırmak için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mudarebe, Ahlaki risk, Katılım bankası

Jel Kodları: D81, G24, G32.

Implementation of Evaluation of Mudarabah Financing in Participation Banks in terms of Moral Hazard: The Case of Turkey

Abstract

Labor capital partnership is a financing model that contributes to social development. Although the mudaraba financing is a good alternative for interest-free financial system, the implementation in participation banks is very low in the form of participation banks providing capital and the customer provides labor. This situation has not been handled as much as necessary in the literature, and the suggestions presented have been superficial. This research aims to raise awareness by evaluating possible causes from the perspective of participation bank. The research, which argues that mudaraba financing poses moral risk for participation banks, evaluated this claim by conducting semi-structured interviews with experts in the field within the framework of the relationship between moral risk and the legal infrastructure, informal transactions, commercial maturity level, economic conjuncture and audit concepts. As a result of the interviews and subsequent assessment, it has been concluded that participation banks do not have the proper structure to implement the mudaraba financing and a new

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, taha.egri@klu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9069-2677>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadi ve Finansı Anabilim Dalı, selmansaglam17@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2035-221X>

institution that operates differently from the participation banks must be established in order to implement this model in a sustainable manner. In the last section, policy recommendations have been presented in order to increase the applicability of mudaraba financing.

Keywords: Mudaraba, Moral hazard, Participation bank

Jel Codes: D81, G24, G32.

Giriş

Yeterli sermayeye sahip olmayan girişimci ve sermayesini kârlı bir yatırımda kullanmak isteyen yatırımcının birbiriyle buluşturulması iktisadın ilgilendiği temel konulardan biridir. Nitekim tarih boyunca ticari getirisi olan bir projesi veya fikri olup bunu sermaye eksikliği nedeniyle hayata geçiremeyen girişimci ve elinde atıl sermayesi olup da bunu kârlı bir yatırımda değerlendirmek isteyen yatırımcı sürekli var olmuştur. Bu iki toplumsal kesimin mümkün olan en etkili şekilde birbirleriyle buluşturulması, devam eden süreçlerde artan ekonomik refahı, toplumsal kalkınmayı ve iktisadi bağlamda tatmin olmuş karşılıklı iki tarafı beraberinde getirecektir.

Müslüman toplumlar da, girişimci ve yatırımcıların uygun koşullar içerisinde bir araya getirilmesine önem vermiştir. Bir tarafın emeğini (girişimci), diğer tarafın da sermayesini (yatırımcı) ortaya koyduğu ortaklık sistemi İslam hukukunda mudarebe finansmanı şeklinde adlandırılmaktadır. Bu modelin, özellikle modern dönemde fazlaca tercih edilen faiz karşılığı borç ilişkisine ve faiz üzerinden sermaye artırımına bir alternatif olabileceği düşünülmektedir. Bununla beraber, mevcut finans sisteminin günümüzdeki işleyişinden kaynaklanan bir takım zorluklar ve engeller faizsiz finans kurumlarının bu finansman modelini uygulamasına engel olmaktadır. Örneğin ortaklık temelli modellerde detaylı kayıt tutma ve denetim süreci, maliyette bir artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan, finansal enstrümanlar şeklinde ikincil markette işlem görememe sorunu ve vergilendirme meselesi de ayrıca gündeme gelmektedir (Dar & Presley, 2000). Günümüz finans sisteminde riskli görülen işlemler, içeriğine veya olası getirilerine bakılmaksızın tercih edilmeme eğilimindedir (Rammal, 2003; Iqbal & Molyneux, 2005). Bu durumun sonucu olarak da klasik dönemin aksine modern dönemde mudarebe ve müşareke modellerinin uygulanabilir olmadığı düşüncesi oluşmuştur (Aggarwal & Yousef, 2002). Bu durum İslami finans kurumları açısından “murabaha sendromu”nu da tetiklemiştir (Yousef, 2004). Türkiye’de faizsiz finans kurumları olarak faaliyet gösteren katılım bankalarında da bu durum geçerlidir.

Bu çalışma Türkiye’deki katılım bankalarının faaliyetlerinde mudarebe finansman modelinin, bankanın fon sağladığı şekliyle, diğer fon kullandırma modellerine kıyasla daha az tercih edilmesinin nedenleri üzerinde durmakta ve bu nedenlerin “ahlaki risk” yaklaşımıyla ilişkisini araştırmayı hedeflemektedir. Mudarebe modeli Malezya, Endonezya, Bangladeş gibi farklı ülkelerde de uygulanmasına karşın, ülkelerin konjonktürleri bağlamında modelin işleyişi ve ekonomi içerisindeki yeri farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklardan dolayı araştırmamızda sadece Türkiye örneği üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır. Bu konuda literatürde yapılan çalışmalar ağırlıklı mudarebe modelinin yapısı gereği taşıdığı riskler nedeniyle uygulanamadığına değinmiş veya yapılacak bazı düzenlemelerle uygulanabilirliğin artırılabilirliğini savunmuştur (Eken & Öztürk, 2018). Bu araştırma ise mudarebe finansmanının tercih edilmeme sebeplerini yapısı gereği değil katılım bankaları çerçevesinden taşıdığı risk bağlamında değerlendirmektedir. Araştırma, mudarebeye dayalı finansman modelinin uygulanamama nedenini mevcut katılım bankalarının yapısından kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Bu sebeple olaya farklı bir açıdan bakarak ilgili alanda

literatüre katkıda bulunacağına inanılmaktadır. Devam eden bölümlerde, mudarebe finansman modeli kısaca tanıtılacak, literatürde bu konuda yapılan tartışmalara yer verilecek ve katılım bankalarının işlem hacminde kapladığı yere değinilecektir. Daha sonra mevcut işlem hacminin değerlendirilmesi, alanında uzman kişilerle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar üzerinden yapılacaktır. Sonrasında mudarebenin genellikle tercih edilmemesinin nedenleri ahlaki risk bağlamında ele alınacaktır. Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde de son olarak önerilere yer verilecektir.

1. İslami Bir Ortaklık Yaklaşımı: Mudarebe

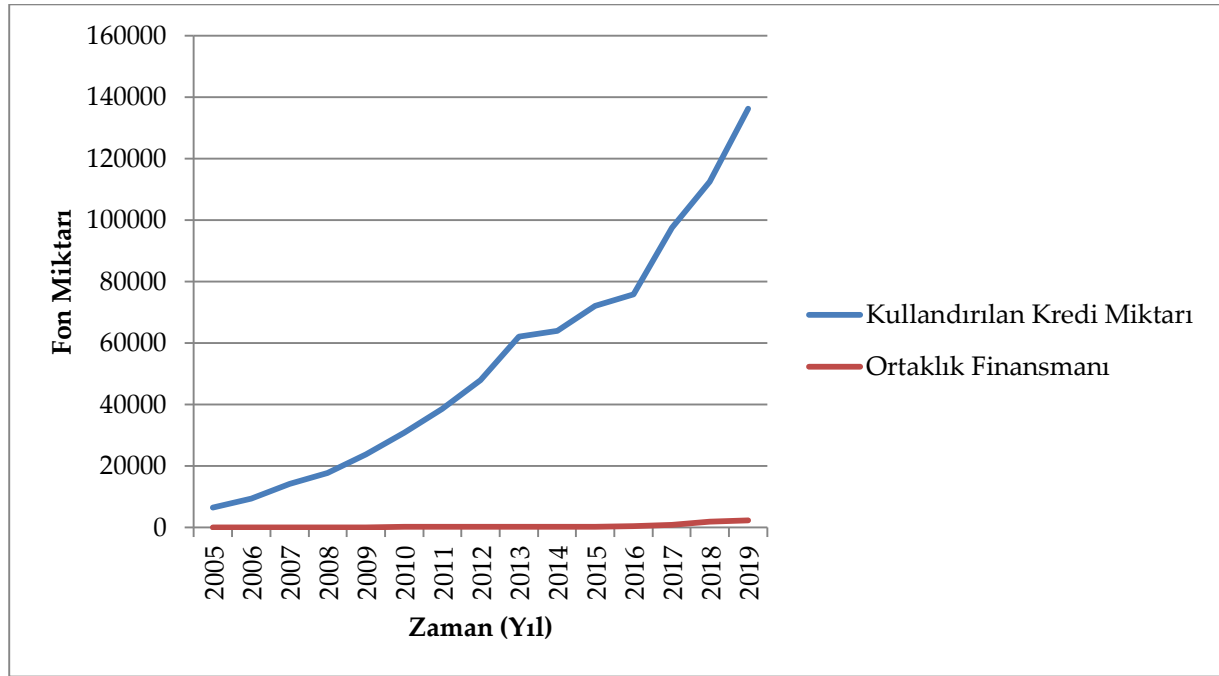
Emek-sermaye ortaklığı, güçlerin birleştirilmesi gibi bir fonksiyona sahip olduğu için, kârlı projeler ve yatırımcılar bir araya getirildiği takdirde ekonomik kalkınma ve büyümeyi de beraberinde getirme potansiyeline sahiptir. Burada kâr ifadesiyle kastedilen salt parasal anlamda çokluktan ziyade maksimum kişiye ulaşan faydadır. Diğer bir ifadeyle kâr marjı yüksek, beraberinde bir istihdam alanı oluşturarak topluma faydalı olacağı düşünülen bir proje yeterli finansmanı elde ettiği takdirde ekonomik büyümeye de katkı sağlayabilecektir. Dolayısıyla bu model, çeşitli iyileştirmelerle uygulanır kılınmaya çalışılmaktadır.

İslam iktisadının temel özellikleri ve amacı ile de örtüşen bu model, İslam hukukunda mudarebe şeklinde yerini almıştır. Benzer model mukâraza ve kırâz isimleriyle de anılmakta olup, bu iki kavram genellikle Hicaz bölgesinde kullanılmaktadır. Mudarebe kavramı ticaret yapmak üzere seyahate çıkmak anlamında gelen “darb fi'l-arz” ifadesinden türemiştir olup (Zuhayli,2006), bu kavram, kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı anlamında bir İslam hukuku terimidir (Kallek, 2005). İlâveten “Mudarebenin fıkhi yönden uygun olması, Sünnet ve İcma'ya dayandırılmasındandır” (Aktepe, 2010). Bu akit türünde biri emeğini (mudârib), diğeri sermayesini (rabbü'l-mâl) ortaya koyan iki taraf vardır. Yapılan sözleşme ile emeğini ortaya koyan taraf, sermayedarın sermayesini işletir ve başlangıçta belirlenen oranlara göre dönem sonunda kâr paylaşılır. Olası bir zarar durumunda ise sermayeyi koyan taraf maddi zararı karşılarken, emeğini ortaya koyan tarafın ise emeği zayı olmuş olacaktır. Tipik bir mudarebe sözleşmesinin temel özellikleri arasında teşekkül, sermaye, yönetim, hak ve yükümlülükler, kâr-zarar ortaklığı sayılabilir (Orhan, 2019). Teorik olarak karşılıklı güven temeli üzerine inşa edilmiş bir ortaklık türü olan mudarebe modeli, sermayesi olmayan girişimcilere projelerini hayata geçirme fırsatı sunarken, sermayesi atıl duran ve piyasaya aktif bir şekilde dâhil olmayan yatırımcıya ise sermayesini iktisadi hayata katkı sağlayacak bir projede kullanma imkânı sunmaktadır (Özsoy, Görmez, & Mekik, 2013). Doğal olarak hem taraflarına hem de reel ekonomiye, dolayısıyla topluma olumlu etkileri olması planlanan mudarebe modelinin faizsiz finans kurumları olan katılım bankalarının temel araçları arasında olması gerektiği düşünülmektedir. Nitekim Kureşî'nin (2003) de ifade ettiği gibi İslami hassasiyetleri gözetilen bir bankanın temel mekanizmalarından biri kâr-zarar paylaşımı olmalıdır.

Katılım bankaları işlemleri içerisinde mudarebe modelinin varlığı iki yönden incelenmelidir. Banka tarafından fon arzı ve talebi açısından uygulamalar farklılaşmaktadır. Bunlardan ilki

talep yönlü olarak, fon toplama tarafı, yani bankanın emeğini ortaya koyduğu uygulama şeklindedir. Diğerisi ise bankanın fon arz ettiği ve müşterinin bu fonu işletip emeğini ortaya koyduğu yöntemdir. Katılım bankaları mudarebe modelini müşterisinden fon toplayan, yani emeğini ortaya koyan taraf olarak sıklıkla uygulamaktadır ve bu konuda literatürdeki tartışmalar sadece uygulamaya yöneliktir. Katılım havuzu adı verilen bir havuzda toplanan katılım fonları banka tarafından işletilmekte, buna karşılık fon sahiplerinin, herhangi bir getiri taahhüdü sunulmayarak, kâr ve zarara katılmaları beklenmektedir (Dinç, 2017). Öte yandan katılım bankalarının fon sağlayan, diğer bir ifadeyle sermayeyi ortaya koyan taraf olduğu durum için aynı şey söz konusu değildir. Katılım bankalarının sermaye ihtiyacı olan müşterisine fon sağlaması, müşterinin de bu fonu işletip kârını banka ile paylaşması idealde istenen bir durum iken uygulamada bunun neredeyse hiç olmadığı görülmektedir.

Grafik 1: Katılım Bankaları Kredi Kullandırma Grafiği (Milyon TL)

Kaynak: Türkiye’de İslam İktisadı 2019 Alan İzleme Raporu’ndan alınmıştır.

Grafik 1’de katılım bankalarının 15 yıllık kredi yönetimi grafiği verilmiştir. Bankaların süreç içerisinde yönettiği kredi miktarı 22 katından fazla bir artış göstermiştir. İLKE Vakfı tarafından Alan İzleme Raporları kapsamında çıkarılan Türkiye’de İslam İktisadı 2019 Raporu’na göre katılım bankalarının 2005 yılında kullandığı kredi miktarı 6 milyar TL kadar iken, 2019 yılı içerisinde kullandığı kredi miktarı 136 milyar TL’nin üzerine çıkmıştır. Öte yandan bu kredilerin içerisinde ortaklık finansmanı kaleminde kullanılan miktarın düşük olması dikkat çekicidir. Bu miktar 2005 yılında 79 milyon TL iken 2019 yılında 2 milyar TL civarında kalmıştır (Özdemir vd., 2020). Kullanılan kredi miktarı süreç içerisinde bu kadar artış göstermesine rağmen, ortaklık finansmanı için ayrılan bütçe hakkında aynısını söylemek pek mümkün değildir. Katılım bankaları topladığı kredileri başta murabaha olmak üzere çeşitli

sözleşme türlerine göre kullandırken ortaklık temelli finansmanlar, bankanın fonu sağlayan taraf olduğu şekliyle tercih edilmemektedir.

2. Ahlaki Risk

Mudarebe modelinin katılım bankalarında tercih edilme oranının bu kadar düşük olmasının, ilgili modelin katılım bankaları perspektifinden ahlaki riske sebep olan bir uygulama olarak görülmesiyle yakından alakalı olduğunu düşünüyoruz.

Bireysel olarak yaptıkları eylemlerin, sonucun olasılık dağılımını etkileyeceği koşullar altında bireyler risk paylaşımına girdiklerinde ahlaki tehlike sorunu ortaya çıkabilir (Hölmstrom, 1979). Bir başka tanıma göre çıkarıcı ve gözlemlenemeyen davranış ahlaki riske neden olur (Mirrlees, 1999). Söz konusu tanıma göre, bahsedilen durumların ortaya çıktığı her ortamda veya işlemde ahlaki risk probleminden bahsetmek mümkündür. Ahlaki riskin ortaya çıkmasında temel etmen bireyler arasındaki bilgi asimetrisidir. Bilgi asimetrisinin olması durumunda bireysel eylemler gözlenemez ve bu yüzden bu eylemlerin üzerine sözleşme yapmak riski beraberinde getirir (Hölmstrom, 1979). Ahlaki risk katılım bankalarının yönetiminde karşılaşılan en büyük zorluklardan biridir. Konvansiyonel bankalardan farklı bir işleyişe sahip olan katılım bankaları, risk faktörü ile olan ilişkisini İslam'ın koyduğu kurallar çerçevesinde gerçekleştirmek zorundadır (Mili & Abid, 2017). İslam, gararı (belirsizlik), içerdiği yüksek risk nedeniyle yasaklamıştır. Belirsizliği doğuran sebeplerden biri de bilgi asimetrisidir: "Asimetrik bilgi finansal bir sözleşmede tarafların sahip oldukları bilgi seviyesinin farklı olması halinde ortaya çıkar. Borç alan verene göre daha avantajlıdır. Çünkü borç alanlar, üstlenmek istedikleri yatırım projeleri hakkında borç verenden daha fazla bilgiye sahiptirler. Bu durumda borç veren, borçlunun güvenilirliği hakkında bir belirsizlikle karşılaşır." (Şen, 2006). Finans piyasalarında asimetrik bilgi, ahlaki risk veya ters seçime neden olmaktadır (Yiğitbaş, 2015). Ahlaki risk, bankanın fon kullandırmasından sonra ortaya çıkan bir asimetrik bilgi problemidir (Şen, 2006). Banka, ortaklığa konu olan projenin denetimini gerçekleştirmede, kayıt dışı işlemleri önlemede güçlük çekebilir. Ayrıca söz konusu projenin beklenen kâr analizi sürecinde banka müşteri kadar yetkin olmayabilir. Bu durum sektöre veya proje detaylarına müşteri kadar hâkim olmamaktan kaynaklanabilir. Son durumda proje kârla sonuçlansa bile, bankayla paylaşılan bilgilerin doğruluk derecesinin belirsizliği gündeme gelecektir. Nitekim bu konuda yaşanmış olumsuz örnekler mevcuttur.

Katılım bankalarının temel bazı özelliklerinin, yine bu kurumların finansman ürünlerinde de kendini göstermesi gerekmektedir. Bu sebeple bu özelliklerin neler olduğunu anlamak, ürünler hakkında konuşmamız için önemlidir. Katılım bankalarını konvansiyonel bankalardan ayıran temel özelliklerden bir tanesi risk paylaşımı temeline dayanmasıdır. Buna göre hem banka hem de müşteri belli bir riske katlanmakta, kesin bir kâr garantisi söz konusu olmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, katılım bankaları ve konvansiyonel bankaları birbirinden ayıran en temel fark; konvansiyonel bankacılık sisteminde kazanç ve kayıp farklı taraflarda iken (win- lose strategy) katılım bankası ile müşterisi arasında birlikte kazanma veya

kaybetme (win-win or lose-lose strategy) söz konusudur (Eken & Öztürk, 2018). Bununla birlikte katılım bankacılığında net bir kazançtan bahsedilmemektedir.

K1: "Katılım bankalarının en önemli özelliği müşterilerine kesin kazanç vaat etmemeleridir."

Ayrıca katılım bankası işlemlerinin konvansiyonel banka işlemlerine benzerliği noktasında yapılan eleştirilerde öz-form ilişkisi gündeme gelecektir. Bir olayın özü ve formu vardır. Formun aynı olması özün aynı olduğu anlamına gelmeyecektir.

Ortaklık temelli teşebbüslerin oluşması İslam iktisadının ontolojisinde var olmasına rağmen bankanın fon sağladığı mudarebe modelli ortaklığın bir türlü istenilen seviyede uygulanamaması, İslam iktisadının değil, katılım bankalarının ontolojisi bağlamında analiz edilmelidir.

Emek- sermaye temelli ortaklığın toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak potansiyelinin olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Emek kavramıyla kastedilmek istenen, ilgili ortağın ortaya koyduğu çabadır. Bu çaba fiziki kuvvetten, entelektüel sermayeye kadar geniş bir sermayeyi içerebilir. Sermaye kavramıyla kastedilen ise yine ilgili tarafın, ortaklığa söz konusu olan projeyi veya işi finanse etmesidir. Daha önce de değinildiği gibi mudarebe sözleşmeleri katılım bankaları açısından fon toplama ve fon kullandırma olmak üzere iki tür uygulamaya sahiptir.

Bu araştırmada üzerinde durulan konu katılım bankalarının fon kullandırma yönünden mudarebe modelli finansmanı uygulamaması olduğundan bundan sonra mudarebe modelli finansman kavramından bankanın fon sağladığı, müşterinin de emeğini koyup fonu çalıştırdığı ortaklık kastedilecektir. İşletimselleştirme ise mudarebe modelli finansmanın katılım bankalarının işlem hacminde sahip olduğu yüzdelik pay ile ölçülecektir. Araştırmada katılım bankalarının şu anki yapısının mudarebe ortaklığına ne derece uygun olduğu çeşitli değişkenlerin ahlaki risk ile bağlantısı da dikkate alınarak analiz edilecektir.

3. Literatür Taraması

İslam iktisadı ve finansı uygulamalarının giderek yaygınlaştığı son 50 yıl içerisinde, mudarebe modeli de farklı yönleriyle ele alınmıştır. Halitoğlu (2018), Alkış (2018), Kumaş (2006) mudarebe finansmanını fıkhi bakış açısı çerçevesinde ele alan çalışmalar gerçekleştirirken; Çelik (2017), Ulusoy & Altun (2017), Aksoy (2017) mudarebeyi fıkhi ve teorik çerçeveden ele almakla birlikte uygulanabilirliğinden de genel başlıklar halinde bahsetmişlerdir. Gönen (2005) mudarebeyi tarafların hak ve sorumlulukları bağlamında ele almış ve hukuki açıdan incelemiştir. Kaya, Durmuş, Bektaş, & Akkaya (2017) mudarebe modelinin bugün piyasada tercih edilmeme sorununun aslında Osmanlı döneminde de geçerli olduğunu ortaya koyan bir çalışmaya imza atmıştır.

Bu çalışmaların ötesinde Gül (2005), Dinç (2018), Hussain & Imronudin (2016) ve Han (1988) çalışmalarında mudarebe modelinin katılım bankalarında uygulanamayacağını savunmuştur. Mudarebe modelinin katılım bankalarının dışında da uygulanamayacağı görüşlerine karşı Kumaş & Abdullayev (2016), İştari (2013), Döndüren (2008) ve Kumaş (2007) çalışmalarında

mudarebe modelini risk sermayesi (venture capital) ile karşılaştırmalı olarak incelemiş ve mudarebe modelinin uygulanabildiği takdirde piyasaya olası faydalarını somut örneklerle açıklamışlardır.

Kumaş & Abdullayev (2016) çalışmalarında mudarebe modelinin katılım bankalarında uygulanabilirliğini arttırmak için sivil toplum kuruluşlarının aktif rol almaları gerektiğini savunmuştur. Çalışmaları alana somut bir öneri sunmaları yönüyle değerlidir. Ayrıca katılım bankalarının mudarebe finansmanını tercih etmemesinin nedeni olarak Eken & Öztürk (2018), mevcut kâr zarar ortaklığı sisteminin temel finans teorisine göre hatalı kurgulanmasını göstermiştir.

Sapuan ve arkadaşları (2015) ve Sarker (1999) asil-vekil sorunu bağlamında mudarebe konusunu ele almışlardır. Sarker daha teorik olarak yaklaştığı çalışmada konvansiyonel iktisadın sorunları arasında yer alan asil-vekil sorununun tarafların İslami kurallara uyması durumunda çözüleceğini iddia etmiştir. Sapuan ve arkadaşları ise mudarebe konusunda da bu sorunun geçerli olduğunu ancak “şura süreci” olarak kavramlaştırdıkları ve her işlemde karşılıklı istişareye dayalı karar alındığında bu problemin ortadan kalkacağını öne sürmüşlerdir.

Archer ve Karim (2009), mudarebe modelinin bankacılık yapısı içerisinde nasıl ele alınması gerektiğini ele aldıkları çalışmada, diğer bankacılık faaliyetlerinden farklı bir doğası olan kâr-zarar ortaklığının klasik banka yapısından ayrılarak, bankaya bağlı veya bağımsız bir kurum çatısı altında organize edilmesi gerektiğini önermişlerdir.

Yousfi (2013), oyun teorisi aracılığıyla yapmış olduğu teorik çalışmada mudarebe ve müşareke modellerinin ahlaki risk karşısında nasıl sonuçlar vereceğini incelemiştir. Her iki modeli de sermayeyi kullanan açısından ele alan çalışma, mudarebe modelinin ahlaki riske karşı iyi bir çözüm olduğunu iddia etmiştir.

Adnan ve Muhammad (2007) Endonezya’da yer alan kırsal Şeria bankaları üzerine yaptıkları çalışmada banka yöneticilerinin özellikle kâr-zarar ortaklığına dayanan projelere yatırım yapma kararı alırken nelere dikkat ettikleri gerektiği sorusunu ele almışlardır. Anket yoluyla gerçekleştirilen araştırmada projeler seçilirken genel olarak projenin altyapısı, teminat varlığı ve zaman aralığına dikkat edildiği; mudarib hususunda ise kişinin geçmişi ve iş yapma kapasitesinin öne çıktığı gösterilmiştir.

Nouman ve Ullah (2014) kâr- zarar ortaklığı üzerine yapılan çalışmaları derledikleri makalelerinde, İslami bankacılık açısından literatürde yer alan sorunları detaylı bir şekilde özetlemişlerdir. Buna göre, üst yönetimin ilgisizliği, kalifiye insan kaynağı eksikliği, yüksek riskler, uygulanabilirlik sorunu, ortaklık sözleşmelerinin kompleks yapısı, piyasadaki güven eksikliği, firma sınırlarının finans sektörü üzerinden ifşa riski, İslam dünyasında mülkiyet haklarındaki yetersizlik, yasal altyapı eksikliği, muhasebe sistemi ve uygulamalarında eksiklikler, vergilendirme sorunsalı, konvansiyonel bankalarla rekabet sorunu, talep azlığı, proje takip işlemlerinin yüksek maliyeti, asimetric bilgi, ahlaki risk ve asil-vekil problemi önce çıkan sınırlılıklar olarak sıralanmıştır.

Dar, Harvey ve Presley (1999) kâr- zarar ortaklıklarının en iyi şekilde nasıl uygulanacağını ele aldıkları çalışmada bu modelin en iyi şekliyle küçük ve orta büyüklükteki projeler üzerinde uygulanacağını savunmuşlardır. Buna göre kâr- zarar ortaklıkları için projeler uzun vadeden ziyade kısa ve orta vadede sonuç verecek projelerden seçilmelidir. Benzer şekilde bir diğer çalışmada Dar & Presley (2000) mudarebe modelinin hak ve sorumluluklar bağlamında ve ülkelerin yasal zeminleri temelinde belli standartlara oturtulması gerektiğini dile getirmişlerdir. Özellikle son iki çalışma, bu çalışma ile amaç yönünden bir yakınlık arz etmektedir. Çalışmamız bir takım değişkenlerle meseleyi ahlaki risk üzerinden okumayı hedeflemektedir.

Literatüre yer alan çalışmalar genel itibariyle mudarebe modelinin tanımı, fonksiyonu, faydası üzerinde dururken, katılım bankaları açısından konuya fazla değinilmediği görülmektedir. Günümüzde faizsiz finans bağlamında bu modelin tercih edilmeme nedenleri ise genel başlıklar halinde incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda, mudarebe modelinin neden tercih edilmediği sorusu doğrudan faizsiz finans kurumları perspektifinden incelenmektedir. Meseleyi katılım bankaları perspektifinden inceleyen bir başka çalışma Orhan'ın (2017) çalışmasıdır. Bu araştırma Ziraat Katılım, Kuveyt Türk Katılım ve Albaraka Türk Katılım bankaları örneğinde kâr- zarar ortaklığı modellerini ve risklerini ele almıştır. Bu anlamda yapmış olduğumuz çalışmanın benzer bir örneğini teşkil etmektedir. Benzer şekilde Orhan'ın (2019) kâr-zarar ortaklığı enstrümanlarını, katılım bankaları perspektifinden risk bağlamında ele alan eseri çalışmamızla benzer araştırma sorusunu sormaktadır. Bu çalışmasında Orhan, İslam'da ortaklığın şer'i altyapısını inceledikten sonra ortaklık modellerini uygulamanın, katılım bankaları açısından hangi riskleri barındırdığını ele almıştır. Yazar söz konusu bu risklerin kâr-zarar ortaklığı mekanizmasının eksikliklerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ancak çalışmamız bu çalışmadan, kâr-zarar ortaklığı modelleri içerisinde sadece mudarebeyi araştırma konusu olarak alması, örneklem olarak mevcut araştırmaya Vakıf Katılım ve Türkiye Finans Katılım bankalarını da dâhil etmesi ve değerlendirmeyi ahlaki risk merkezinde yürütmesi yönünden ayrılmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, yarı yapılandırılmış mülakat modelinin tercih edildiği nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma yönteminin kullanılmasının nedeni, bu yöntemin sosyal yaşam ve insan ile ilgili problemleri, gözlem, görüşme gibi tekniklerle sorgulayarak, anlamları ve ilişkileri parçadan bütüne (tümevarım) açıklamaya imkân vermesidir (Neuman, 2007). Ayrıca nitel araştırmalar, uygulamada karşılaşılan sorunları araştırma ve bunlara çözüm üretme amacıyla yapılmaktadır (Arı, 2014). Yarı yapılandırılmış mülakatlarda ise genel başlıklar belirlenmekle birlikte mülakatın seyri kısmen uzman kişiye bırakılır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde sorular önceden belirlenmekte ve bu sorularla veriler toplanmaya çalışılmaktadır (Karasar, 1998). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, tam yapılandırılmış görüşmelerden daha esnek ve yapılandırılmamış görüşmelere göre ise sınırları belirlenmiş olduğundan dolayı araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, mülakat sırasında sorulacak temel sorular belli olmakla birlikte sürecin gidişatı mülakat esnasında şekillenmektedir. Yarı

yapılandırılmış mülakatlar katılımcının algıladığı dünyayı kendi perspektifinden anlatmasını sağlar. Bu noktada başarıya ulaşmak için sorular çoğunlukla açık uçlu olmaktadır (Merriam, 2013). Soruların cümle yapısı veya sırası değiştirilebilir, bazı konuların ayrıntısına girilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmamızda mudarebe finansman modelinin katılım bankalarında tercih edilmemesi, yine katılım bankaları perspektifinden incelendiğinden yarı yapılandırılmış mülakatın uygulandığı bir nitel araştırmanın uygun bir yöntem olacağı düşünülmüştür.

4.1. Örneklem

Bu bağlamda Kuveyt Türk, Albaraka Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım olmak üzere beş katılım bankasının İstanbul genel müdürlüklerinde yer alan ilgili birimleri ile yukarıda geçtiği şekliyle yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine uygun görüşmeler gerçekleştirilmiş ve her bir kurumun mevcut durumu kendi perspektifinden nasıl değerlendirdiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Örneklem tekniği olarak olasılık temelli olmayan örneklem tekniklerinden “amaçlı örneklem” (Balcı, 2000; Yıldırım ve Şimşek, 1999) tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen mülakatlar, ismi geçen her bir katılım bankasının genel müdürlüklerinde yer alan ilgili birim müdürleri (beş kişi) ve buna ilave olarak yine her bir katılım bankasının İstanbul’da yer alan bir şube müdürüyle (beş kişi) olmak üzere toplamda on kişi ile gerçekleştirilmiştir.

Genel müdürlük düzeyinde gerçekleştirilen mülakatlar kurumun mudarebe modeline bakışını geniş bir çerçeveden okumayı amaçlarken, şube düzeyinde gerçekleştirilen mülakatlarda ise piyasanın beklentisi ve tabana dönük izlenimin ne olduğunun analiz edilmesi amaçlanmıştır. Mülakatların şirket içi gizlilik ve etik kurallarına bağlı kalınarak gerçekleştirilmesinden ve şirket için pozisyonun paylaşılmasının mülakat yapılan kişinin kimliğini açığa çıkaracağından dolayı mülakat gerçekleştirilen kişilerin pozisyonları ve birimleri gizli tutulmuştur. Bununla birlikte genel müdürlük düzeyinde mülakat gerçekleştirilen 5 müdürün tamamı 11 ila 21 yıllık sektör tecrübesine sahip isimlerdir. Şube müdürleri ise 10 ila 15 yıl arası sektör tecrübesine sahiptir. Araştırmamızla alakalı en doğru tespitleri elde etmek için mülakat yapılacak isimlerin seçilmesinde, ilgililerin kurumdaki pozisyonları ve sektörü değerlendirme yetkinlikleri ile orantılı olan sektör tecrübeleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu noktada iki ayrı, alanında tecrübeli akademisyenden de yardım alınarak mülakat gerçekleştirilecek isimler netleştirilmiştir. Araştırmada mülakat yapılan isimlerden yapılacak doğrudan alıntılar K1, K2, K3,..., K10 şeklinde kodlanarak paylaşılmıştır.

Tablo 1: Mülakat Yapılan Kişilerin Kurumdaki Pozisyonu ve Sektördeki Tecrübesi

Katılımcı	Pozisyon	Sektör Tecrübesi
K1	Genel Müdürlükte Birim Müdürü	21 Yıl
K2	Genel Müdürlükte Birim Müdürü	15 Yıl
K3	Genel Müdürlükte Birim Müdürü	13 Yıl
K4	Genel Müdürlükte Birim Müdürü	12 Yıl
K5	Genel Müdürlükte Birim Müdürü	11 Yıl
K6	Şube Müdürü	15 Yıl
K7	Şube Müdürü	13 Yıl
K8	Şube Müdürü	13 Yıl
K9	Şube Müdürü	11 Yıl
K10	Şube Müdürü	10 Yıl

4.2. Verilerin Toplanması

Katılım bankalarının dış iletişim birimlerinden yetkililerle görüşülüp araştırmamız doğrultusunda ilgili kişilerle mülakat gerçekleştirilmek üzere randevu alınmıştır. Bu süre zarfında mudarebe finansman modeli, ahlaki risk ve katılım bankalarında uygulanmaması meseleleri bağlamında mülakat esnasında izlenecek ana rotayı çizen sorular oluşturulmuştur. Bu sorular mülakat gerçekleştirilmeden önce ilgili kişilerle paylaşılıp, araştırmanın hangi motivasyonlarla gerçekleştirildiği açıklanmıştır. Mülakat esnasında görüşmeler katılımcıların da izniyle ses kaydına alınıp, sonrasında metne çevrilmiştir. Her bir görüşme yaklaşık 50 dakika sürmüştür. Bu metinler üzerinden her bir katılımcının sektör tecrübesiyle de birlikte mudarebe ve ahlaki risk kavramlarını nasıl ele aldığı değerlendirilmiştir. Her katılımcının ortak bir şekilde değindiği meseleler kavramsallaştırılarak araştırma modelinin değişkenleri olarak belirlenmiştir.

4.3. Sınırlılıklar

Gerçekleştirilen mülakatlar esnasında ilgili kişiler pozisyonlarının ve isimlerinin paylaşılmasını istememiştir. Bu taahhüt altında alınan ses kayıtları ile mülakatlar gerçekleştirilmiş olup araştırma boyunca mülakat gerçekleştirilen kişilerin özel ve kurumsal bilgileri gizli tutulmuştur.

4.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Bu araştırmanın geçerliğini ve güvenilirliğini artırmak amacıyla öncelikle, mudarebe ortaklık modeli ve katılım bankası işleyişi hakkında bilgi sahibi tecrübeli dört akademisyenden destek alınarak sözlü mülakat esnasında yöneltilecek ve temel meselelere ışık tutabilecek ana sorular belirlenmiştir. Ardından, oluşturulan mülakat metni nitel araştırma yöntemleri konusunda deneyimli iki akademisyene sunularak, değerlendirme ve geribildirim alınmıştır. Gerçekleştirilen mülakatlar esnasında üzerinde durulan ortak kavramlar modelde değişken olarak kullanılırken, bunun dışındaki kavramlar bir fikir birliğinin oluşmamasından dolayı modele dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte mülakat esnasında toplanan veriler araştırmacılar tarafından muhafaza edilmektedir.

5. Sosyal Mübadele Kuramı

Sosyal mübadele kuramı (social exchange theory) bu çalışmanın temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Sosyal mübadele kuramının antropoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji gibi farklı disiplinlere kökü dayanmakla beraber, disiplinler arası ortak noktaları vardır (Cropanzano & Mitchell, 2005). Bu teoriye göre insan davranışları tarafların karşılıklı fayda elde etmek için girdiği etkileşimlerin bir sonucudur (Gürbüz & Şahin, 2017). Başka bir ifadeyle, taraflar ödüllendirilme beklentisi (saygı görme, dikkate alınma vb.) içerisinde sosyal ilişkilere girerler ve bu ilişkileri sürdürürler (Bedük & Ertürk, 2015). İnsanların davranışlarını şekillendiren temel motivasyonlar üzerine inşa edilen bu teorinin iktisada bakan bir yönü de vardır. Coleman (1986) sosyal mübadele teorisinin iktisattaki rasyonel seçim yaklaşımıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Zafirovski (2005) çalışmasında sosyal mübadele teorisini iktisadi rasyonalite başlığı altında detaylıca ele almıştır. Ahmadi, Forouzandeh ve Kahreh (2010) ilgili kuramı organizasyon içerisinde algılanan adalet üzerinden incelerken, Williams ve Davies'in (2005) işçi ve insan kaynakları temelindeki çalışmaları ise sosyal mübadele kuramının organizasyon ve yönetim literatüründeki örneklerindedir. Karşılıklı tarafların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye yatkın olduğunu günümüz modern toplumunda, kişilerin elde edecekleri faydalar ve katlandıkları maliyet dengeli ise aralarındaki ilişki devam edecektir (Gürbüz & Şahin, 2017).

Sosyal mübadele teorisi bireylerin karar alma mekanizması üzerine inşa edilmekle beraber araştırmamızda organizasyonların da söz konusu karar alma sürecinde rasyonel bir tutum içerisinde davrandıkları varsayılmıştır. Buna göre katılım bankası ve müşteri iki farklı taraf olarak düşünülürse, modern dönemin rasyonel karar alma mekanizmasının işlediği varsayıldığında, her iki tarafın da karar alma süreçlerinde motivasyonları minimum risk altında maksimum kazanç elde etmek olacaktır. Katılım bankalarının faizsiz bir finans kurumu olması sebebiyle İslam iktisadıyla ilişkilendirilmesi, bu kurumların kendi menfaatini maksimuma çıkarmayı düşünmekten ziyade toplumsal menfaate odaklanması gerektiği gibi yanlış bir yaklaşıma yol açmıştır. Toplumsal menfaati düşünme sorumluluğunu sadece bir tarafa yüklemek İslam'ın öngördüğü bir anlayış değildir. Üstelik adında da geçtiği gibi toplumun kendi menfaatini ne derece düşündüğü de bir başka meseledir. Örneğin faizin

ekonomiye verdiği zarar bağlamında, faizsiz finans kurumları olan katılım bankalarının bankacılık sektöründe sahip olduğu %5'lik pazar payına bakılırsa toplumun bizzat kendi menfaatini ne kadar düşündüğü de tartışılması gereken bir meseledir (Tuncay, 2018). Bununla beraber katılım bankaları da diğer finans kuruluşları gibi kâr elde etmek amaçlı kurulmuş ve bu yolda maliyeti azaltan ve kârını maksimum derecede arttıran işlemleri tercih edecektir. Bu noktada konvansiyonel bankalardan temel farkı ise yapılan işlemlerin faizli işlem olmaması düşüncesidir. Ama bu durum, kurum kârını ikinci plânda tutarak öncelikle toplumsal menfaat için çalışılması anlamına gelmeyecektir. Sosyal mübadele kuramı katılım bankası ve ürünleri bağlamında değerlendirildiğinde şöyle bir yorum yapılabilir: Katılım bankasının bir ürünü uygulamada çok fazla tercih ediliyorsa bu durum söz konusu ürünün hem banka hem de müşteri tarafından kârlı görülmesinden dolayıdır. Aynı şekilde mudarebe gibi ürünler uygulamada çok fazla tercih edilmiyorsa bu ya iki taraf ya da taraflardan biri için kârdan çok maliyet oluşturmasından dolayıdır.

6. Mülakat Soruları

Bu meseleler ışığında mülakat esnasında sorulması planlanan temel sorular, mudarebe finansman modeli ile katılım bankaları perspektifinden algılanan ahlaki riskin olası bir ilişkisini açığa çıkarmaya yöneliktir. Bu doğrultuda sorulan temel 10 soru şu şekildedir:

S.1: Katılım bankalarını konvansiyonel bankalardan ayıran temel özellik nedir?

Bu soru ile katılım bankacılığı ve konvansiyonel bankaların ontolojik farklılıklarının ilkeler üzerinden açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sayede bir işlemin gerçekleştirilmesinde hangi motivasyonların ve kriterlerin dikkate alındığının ortaya konulmasının araştırma konusu açısından faydalı olacağı düşünülmüştür.

S.2: Mudarebe finansmanı bankanızın mevcut işlem hacminin ne kadarını oluşturuyor? Bu, kurum hedefleri ile kıyaslandığında nasıl bir yorumda bulunabilirsiniz?

Bu soru ile ilgili kurumun mudarebe finansman modeline kurumsal hedefler bağlamında ne derece önem atfettiği anlaşılmak istenmiştir.

S.3: Katılım bankası ve konvansiyonel banka ile işlem yapan müşterilerin aldıkları riskler bağlamında bir kıyaslama yapılırsa ne söylersiniz?

Bu soru ile katılım bankalarının konvansiyonel bankalara nazaran daha riskli olduğu iddiasının kurum için ne ifade ettiğinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu soru ile mudarebe modelinin tercih edilmemesinin katılım bankası tarafından söz konusu risk kavramı üzerinden ne derecede ilişkilendirildiği sorusuna da cevap aranmıştır.

S.4: Mudarebe finansmanını uyguladığımız projelerin zararla sonuçlandığı oluyor mu?

Bu soru ile mudarebe finansmanının tercih edilmemesinin banka açısından kâr-zarar meselesiyle ne derecede ilişkili olduğu anlaşılmak istenmiştir.

S.5: Mudarebe finansmanını uygulamak için sektör önceliğiniz oluyor mu? Bunu belirlerken kriterleriniz neler oluyor?

Bu soru ile bankanın mudarebe uygulama kararında sektör yapısının ne derece etkili olduğu anlaşılacak istenmiştir. Sektörler üzerinden belirlenen kriterlerin aslında mudarebenin de uygulanabilirliği için gerekli kriterler olabileceği düşünülmektedir.

S.6: Katılım bankalarının üzerine inşa edildiği yasal altyapıyı nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu, mudarebe finansman modelinin uygulanmasını ne derece etkiliyor?

Bu soru ile mudarebe modelinin tercih edilmemesinin katılım bankalarının dayandığı yasal altyapı ile ilişkisi açığa çıkarılmak istenmiştir. Bu yasal altyapının, mudarebe bağlamında ahlaki riske neden olup olmadığı araştırılmıştır.

S.7: Personel yetkinliği ortaklık temelli finansman modellerinin uygulanmasında ne derecede etkilidir? Bu noktada kurumunuzun herhangi bir çalışması var mı?

Bu soru ile katılım bankalarının personel yetkinliğinin mudarebe uygulaması ve ahlaki risk ilişkisinde ne derece belirleyici olduğu ele alınmıştır.

S.8: Mudarebe finansmanının bir temsil sorunu barındırdığını düşünüyor musunuz?

Bu soru ile ahlaki riske neden olan temsil sorununun mudarebe ile ilişkisi incelenmek istenmiştir.

S.9: Mudarebe finansmanını ahlaki risk bağlamında nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu soru ile geçmiş sorular ışığında katılımcının mudarebeyi kurum için ahlaki riske neden olan bir model olarak görüp görmediğine cevap aranmıştır.

S.10: Mudarebe finansmanının uygulamada daha sık tercih edilmesi için ne tür iyileştirmeler yapılmalıdır?

Bu soru ile olası ahlaki riske neden olan sebeplere çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır.

7. Mudarebe Modeli-Ahlaki Risk İlişkisi

Gerçekleştirilen mülakatlar ve yapılan analizler sonucunda mudarebe modelinin katılım bankalarında tercih edilmeme sebepleri olarak bir takım başlıklar ön plana çıkmıştır. Bu başlıklar doğrultusunda mudarebe modeli- ahlaki risk ilişkisi değerlendirilmiştir.

İlk olarak, ahlaki risk ile mudarebe finansmanının işlem hacmi arasındaki olası ilişki, ikinci olarak ise ahlaki risk ile mülakatlar sonucu belirlenen bağımsız değişkenlerin olası ilişkileri incelenmiştir. Modelde kullanılan bağımsız değişkenler, mülakat gerçekleştirilen uzmanların ortak bir şekilde ahlaki riske sebep olduğunu düşündükleri kavramlardır. Bununla beraber ahlaki riske etkisi noktasında uzmanlar tarafından ortak bir şekilde kabul görmeyen değişkenler modele dâhil edilmemiştir. Oluşturulan soruların cevap bulmasında şu yöntem izlenmiştir: Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakat sonucunda söz konusu iki değişken arasında bir ilişki olduğu düşüncesi tüm uzmanlar için ortaksa o değişken kabul edilmiştir. Görüş birliğinin oluşmadığı durumda ise o değişkenin tüm bankalar için ilişkili görülmediği düşünülerek modele dâhil edilmemiştir. Bu çalışmada bir varsayımı kabul etmek için uzmanların görüş birliğini aramaktaki amaç, mudarebe finansmanının uygulanamamasının

temelindeki ortak kabul gören problemleri katılım bankaları perspektifinden açıkça ortaya çıkarmak ve ileride yapılacak araştırmalara bir yol göstermektir. Öte yandan bu araştırmanın eksik bir yönü, değişkenler arası ilişkilerin kuvveti hakkında bilgi vermemesidir. Gelecek araştırmalarda bu model ilerletilerek her bir değişkenin kuvveti ölçülebilir. Örneğin ilgili değişkenlerin ahlaki risk ile ilişki derecesini ölçecek bir anket çalışması ile bu araştırma daha ileriye götürülebilir.

Mudarebe finansmanının katılım bankalarının işlem hacmindeki düşüklüğünün nedenlerine, yine katılım bankalarının perspektifinden yaklaşan bu araştırma, bu bankaların mevcut yapısının ve amacının bu tarz bir finansal ürünü uygulamaya engel olduğunu savunmaktadır. Başka bir ifade ile katılım bankalarının ontolojik yapısı gereği mudarebe finansman türü uygulanabilir bir ürün değildir. Bir ürünün banka için kârlı olması uygulamada tercih edilmesini sağlayacaktır. Nitekim murabaha katılım bankalarının işlem hacminin ortalama %95'ini oluşturmaktadır. Ama bir ürün banka için kârlı görünmüyor ve risk barındırıyorsa tercih edilmeyecektir.

Bununla bağlantılı olarak “Mudarebe finansmanının katılım bankalarındaki işlem hacminin düşüklüğü ile algılanan ahlaki risk faktörü arasında bir ilişki var mıdır?” sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Yapılan mülakatlar sonucu mudarebe modelinin katılım bankalarında uygulanamamasının ortak ve temel nedenleri belirlenmiş ve bu nedenlerin banka için ahlaki birer risk oluşturduğu görüş birliği ile ortaya çıkmıştır.

Daha da ileriye götürülürse bize göre katılım bankalarının mevcut ontolojik temelini, mudarebe modelini uygulamaya uygun olmadığı, bu modelin uygulanmasını sağlamak için mevcut bankacılık çerçevesinin dışına çıkmak gerektiği söylenebilir.

8. Mudarebenin Tercih Edilmeme Nedenleri

8.1. Yasal Altyapı

Araştırmada yasal altyapıdan kastedilen 5411 numaralı Bankacılık Kanunu, BDDK düzenlemeleri ve ilgili mevzuatlardır. Bu mevzuat içinde özellikle Bankacılık Kanunu'nun hem konvansiyonel bankalar hem de katılım bankaları için ortaklık teşkil etmesi katılım bankalarını uygulamada sıkıntıya sokmaktadır. Kanuni alt yapı katılım bankalarının hareket alanını sınırlamaktadır. Katılım bankaları her şirkete ortak olamamaktadır veya her şirketle ticaret yapamamaktadır. Bankacılık kanunu bu konuda kısıtlayıcıdır. Faizsiz finans sistemini daha yaygın hale getirmek devletin yakın dönem hedefleri arasında olmasına rağmen özellikle son 4-5 senedir bu konuda istenilen noktaya varılamamıştır (Kumaş, 2007; *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, 2013). Fetvası verilen ürünler yasaların dışına çıkılmayıp uygulanamadığında aslında bu ürünler yokmuş ya da uygulanamazmış gibi bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Kısaca katılım bankalarının önündeki en büyük problem bankacılık kanunudur. Katılım bankalarının birtakım vergilerden muaf tutulması veya vergi indirimi ayrıcalıklarının olması literatürde öneri olarak sunulmuştur (Çelik, 2017). Her ne kadar sistemde iyileştirilmeye de gidilse veya devlet teşvikleri de verilse sorun temelde yine yeniden kanuna dayanacaktır. Bununla alakalı katılım bankalarına özel bir mevzuatın olması ve

burada sınırların daha net bir şekilde çizilmesi yasal zemini sağlamlaştıracaktır. Aksi halde yapılan iyileştirmeler vergi mevzuatı ve bankacılık kanununa takılacaktır. Yasal zeminin tam olarak oturmamış olması mudarebe finansmanının uygulanmasını engellemektedir. Bununla beraber, yasal altyapının sağlam olmamasının ahlaki risk ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Ahlaki risk bilgi asimetrisi sonucu ortaya çıkmaktadır. Mevcut yasalar ve mevzuatlar bilgi asimetrisini engelleyecek niteliktedir.

Sonuç olarak yasal altyapının mudarebe finansmanının tercih edilmesinde etkisinin olduğu söylenebilir. Bununla beraber bu araştırmanın amacı tercihte etkili olan olası nedenleri ahlaki risk faktörü üzerinden değerlendirmektir. Yasal altyapı bilgi asimetrisini önleyecek niteliktedir.

8.2. Kayıt Dışı İşlemler

Katılım bankaları ile yapılan görüşmeler sonucu müşareke, mudarebe gibi ortaklık temelli finansmanları Türkiye’de en çok kullanan katılım bankası personeli bu bankanın bile işlem hacminin yaklaşık %95’ini murabaha işlemlerinin oluşturduğunu belirtmiştir.

K3:“Bankamızda işlem hacmini %95 ile murabaha oluşturuyor. Müşareke, mudarebe gibi ortaklık temelli finansmanları Türkiye’de en çok kullanan banka olmamıza rağmen, oranlar biz de bile bu şekilde.”

Bir diğer katılım bankasında ise mudarebeden ziyade müşarekeden (sermaye ortaklığından) söz edilmektedir. Bu durum aynı zamanda katılım bankalarının ortak olarak eleştirildiği bir noktaya işaret etmekte olup bu eleştiri literatürde “murabaha sendromu” şeklinde ifade edilmektedir. Öte yandan ortaklık temelli finansmanların, özellikle mudarebe gibi bankanın müşterisine fon sağladığı ürünlerin tercih edilmeyişinin katılım bankaları perspektifinden önemli engelleyici faktörleri vardır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi kayıt dışı işlemlerdir. Kayıt dışı işlemlerin aslında bir önceki alt başlık olan yasal altyapıyla ilişkisi söz konusudur. Kayıt dışı işlemler yasal altyapıdaki boşluklardan kaynaklanmaktadır. Bakıldığı zaman bankalar her işi kayıtlı ve sıkı bir denetimden geçen kurumlar olmasına rağmen finansman sağladığı şirketler için aynı şey söz konusu değildir. Bu durum banka için de bazı riskleri beraberinde getirmektedir.

K2:“Mudarabe modelinin bugün tercih edilmemesinde kurumsal hafızanın etkili olduğunu düşünüyorum.”

Katılım bankalarının işlem hacminde ortaklık temelli modellerin görülmemesi bugünün bir meselesi olmakla birlikte Türkiye’de katılım bankacılığının yeni filizlendiği dönemlerde bu durum söz konusu değildi. Katılım bankalarının ortaklık temelli finansman uygulamalarını denediği dönemlerde yaşanan bazı olumsuz tecrübeler, kurumların hafızalarından silinmemiş ve gelecek dönemlerdeki karar mekanizmalarında etkili olmuştur.

Mudarebe de dâhil olmak üzere ortaklık temelli işlemler karşılıklı güven üzerine kurulur. Bundan dolayı yasal altyapı oturtulup, kayıt dışı işlem oranı da düşürülmeden ortaklık temelli finansman gerçekleştirmek çok da mümkün değildir. Kayıt dışı işlemlerin oranı sektörden

sektöre de farklılıklar göstermektedir. Mudarebe finansmanını aktif olarak birkaç projede de olsa uygulayan tek katılım bankası bu anlamda inşaat sektörünü tercih etmektedir. Bunun sebebi bu sektörde kayıt dışı işlem gerçekleştirme oranının diğer sektörlerle kıyasla daha düşük, kâr marjının ise daha yüksek olmasıdır.

Ahlaki riskin bilgi asimetrisinden doğduğu belirtilmişti. Kayıt dışı işlemlerin katılım bankalarının aleyhinde bir bilgi asimetri doğuracağı açıktır. Bu durum katılım bankasının karar verme mekanizmasını da etkileyecek ve beraberinde ahlaki riski getirecektir.

8.3. Ticari Olgunluk Seviyesi

Bu araştırmada ticari olgunluk seviyesinden kastedilen ortaklık temelli faaliyetlerde, taraflardan birinin diğer ortağının da kendisi kadar kazanmasını istemesi durumudur. Bu durum kâr marjı yüksek projelerde proje sahibinin ortaklık bazlı finansmanı tercih etme ve düşük kâr marjlı ve riskli projelerde aynı finansman modelini tercih etme eğilimlerinin kıyaslanması ile işletimselleştirilmiştir. Eğer ticari olgunluk seviyesi mudarebe temelli ortaklık modelinin tercihi ve uygulanması üzerinde etkiye sahipse bunun ahlaki risk ile ilişkisinin olup olmadığı tartışılmıştır.

Riski yüksek ve beklenen kâr marjı düşük olan proje sahipleri bankadan mudarebe ortaklığı şeklinde finansman talep etmekte, böylece olası bir zarar etme durumunda herhangi bir maddi yükümlülüğün altına girmekten kurtulmak istemektedir. Buna karşın riski düşük ve kâr marjı çok yüksek proje sahipleri ise kârını banka ile paylaşmak istememektedir. Bunun yerine konvansiyonel bankayı tercih edenler kredi kullanmayı, katılım bankalarını tercih eden müşteriler ise murabaha yoluyla fon kullanmayı tercih etmektedir. Bu durumda bankalara mudarebe finansmanı üzerinden başvuran projelerin çoğunluğu, sahip olduğu yüksek riskinden dolayı bankalar tarafından fonlanmak istenmemektedir. Bankadan fon talep eden için bu proje havuzundan herhangi bir projeyi seçmek ise banka açısından ters seçim (adverse selection) ihtimaline neden olabilmektedir. Bu nedenle ticari olgunluk seviyesi ile algılanan ahlaki risk arasında bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir.

K7: "Temsil sorunu insanın olduğu her yerde vardır."

Doğal olarak bu sorunu baştan kabul etmek gerekir. Bu yüzden bu problemle başa çıkmak için şirketin yapacağı müdahalelerden ziyade devletin burada devreye girmesi gerekir. Şirket kontrol mekanizması kurarak bunu azaltabilir. Ama ortadan kaldırabilir mi bu belli değildir.

8.4. Ekonomik Konjonktür

Konjonktür kavramı bir ülkenin ekonomik hayatı içinde reel üretim hacminde meydana gelen yükselme ve alçalma şeklinde ortaya çıkan dalgalı hareketler bütünü olarak tanımlanmıştır (Eğilmez, 2014). Katılım bankaları ile yapılan mülakatlarda ortak alınan cevaplardan biri de ekonomik konjonktür meselesidir. Ekonomik konjonktür talep yönlü teoriler ve reel konjonktür teorisi olmak üzere iki ana başlık altında incelenebilir. Talep yönlü konjonktür oluştuğunu açıklayan teoriler de kendi içerisinde üç gruba ayrılır.

Bunlardan ilki *Keynesyen konjonktür teorisidir*. Bu teoriye göre ekonomik beklentilerdeki değişimler aynı zamanda ekonomik dalgalanmaya da neden olmaktadır. İkinci teori *parasalcı konjonktür teorisidir*. Bu teoriye göre piyasadaki para arzındaki dalgalanma aynı zamanda ekonomik dalgalanmaya neden olmaktadır. Üçüncü teori ise *rasyonel bekleme teorisi*dir. Bu teoriye göre ise ekonomide talep dışındaki dalgalanmalar konjonktüre neden olmaktadır. Bunlar dışında farklı bir bakış açısına sahip olan *reel konjonktür teorisine* göre ekonomik reel üretimde dalgalanmanın altında yatan temel etken verimliliklerdir. Buna göre üretimi etkileyecek bir alanda (teknoloji gibi) meydana gelen olumlu değişiklikler bu dalgalanmanın yukarı yönlü olmasını sağlayacakken, makroekonomik diğer faktörler (uluslararası ilişkiler gibi) aşağı yönlü dalgalanmaya neden olabilmektedir (Eğilmez, 2014). Türkiye’de bu teorilerin hepsi zaman zaman görülmektedir. Özellikle mudarebe gibi bankanın fon sağlayarak ortak olduğu projelerde, oturmamış bir ekonomik konjonktürün mudarebe modelinin tercihini olumsuz yönde etkileyeceği belirlenmiştir. Katılım bankalarının mudarebe modelini uygulamamasındaki önemli etkenlerden biri de Türkiye’nin ekonomik konjonktürel yapısıdır. Fonlanan projelerin olası zararlar sonuçlanma ihtimalinin yüksek olduğu durumlarda, mudarebe ortaklığında müşterinin (proje sahibi) kaybettiği emeği olacakken, katılım bankası projeye yatırdığı sermayesinden olacaktır. Bu fon çoğunlukla bankanın öz sermayesinden olmakla beraber, banka müşterilerinin fonları da olabilmektedir. Böyle bir durumda banka projelere fon sağlamayı tercih etmemektedir. Araştırma, ekonomik konjonktürün ahlaki riske neden olup olmadığını incelemiştir.

Yapılan mülakatlar sonucu ortak görüş, Türkiye’nin ekonomik konjonktürünün ahlaki riske neden olabileceği yönündedir. Ahlaki riskin bilgi asimetrisinin bir sonucu olduğu daha önce belirtilmişti. Ekonomik konjonktürün özellikle sektörden sektöre farklılık arz edebileceği göz önüne alındığı zaman, katılım bankasının bir projeyi finanse etmeden önce bu sektörün detaylı bilgisine hâkim olması beklenir. Öte yandan bunun katılım bankalarının mevcut yapısıyla gerçekleştirilmesi zordur. Katılım bankalarının çok büyük kurumsal şirketler olması bunu zor kılmaktadır. Kuruluş amacı ve faaliyetleri itibarıyla katılım bankalarının her sektörün inceliklerine, projeyi yürütecek müşterisi kadar hâkim olması mümkün değildir. Bu durumda bilgi asimetrisinin oluşması ihtimali doğmaktadır. Mevcut katılım bankası sisteminin alternatifleri ileriki bölümlerde öneri olarak sunulacaktır. Sonuç olarak Türkiye’nin ekonomik konjonktürel yapısı ile algılanan ahlaki risk arasında bir ilişki olacaktır.

8.5. Denetim

Katılım bankaları, konvansiyonel bankalar gibi çok sıkı denetime tabi olan kurumlardır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, T.C. Merkez Bankası, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Maliye Bakanlığı bu denetlemeyi gerçekleştiren kurumlardır. Bu kadar fazla denetime tabi olan bir yapı için bir o kadar fazla da standart vardır. Başka bir ifadeyle yapılan işlemler belirli standartlara oturtulmuştur. Buna karşın katılım bankalarının ortaklık kurduğu şirketler için aynı şey söz konusu değildir. Örneğin bankalar döviz olarak borçlanma anlamında %120’yi geçemez. Bunun asıl sebebi olası bir hızlı kur değişimi durumunda bankanın sermayesini kaybetmesine

mani olmaktadır. Bu standart banka için kredi limitleri anlamında, sermaye yeterliliği anlamında da uygulanmaktadır. Ama şirketler için bu standartlar söz konusu değildir. Bu yüzden eğer şirket bir anonim şirketsen ve belli alanda faaliyet gösteriyorsa minimum sermayenin miktarı, eğer şirketin döviz geliri yoksa en fazla borçlanma yoluyla elde edeceği sermayenin miktarı vb. devlet tarafından belirlenip kanun ile bir standarda oturtulursa, bundan sonra bankalar ve şirketler için denetim anlamında eşit şartlardan söz edilebilir.

K4: "Kontrol itimada mani değildir."

Katılım bankalarının ve müşterinin denetim noktasında kanun önünde adil bir pozisyonda olmaması, diğer bir ifadeyle müşterinin denetimi noktasında kanunda boşlukların olması bir takım zafiyetleri de beraberinde getirebilmektedir. Bankanın ticari ilişki içerisinde olduğu müşterisini doğrudan denetlemek istemesi güvensizlik algısı oluşturup ticareti olumsuz yönde etkileyebileceği için standartların oluşması noktasında görev devlete düşmektedir.

Yani bankalar nasıl detaylı bir denetleme ve kısıtlamalara tabi ise şirketler de aynalarına sahip olmalıdır. Banka bu denetlemeleri belli düzeylerde gerçekleştirebilir ama özellikle devlet belli standartlar getirip belli bir çerçeveye oturtursa uygulanabilirliği için önemli bir adım atılmış olur.

Bu araştırmada son değişken olarak denetim faktörü ahlaki risk ile olan ilişkisi yönünden incelenmiştir.

Bankaların ana faaliyetleri müşterilerine kredi sağlamaktır. Bu noktada kredibilite puanını hesaplayabilmek için sektör, şirket ve kişiler değerlendirilir.

K6: "Ortaklık temelli yaklaşımlar banka modelinin asıl amacı değildir. Nitekim bunu müşterilerimizin de beklediğini sanmıyorum."

Katılım bankalarının konvansiyonel bankalardan ayrılan noktaları olmakla birlikte kurulduğu zemin aynıdır. Dolayısıyla bu bankanın gerçekleştireceği işlemler de genellikle ontolojik zeminin ortak olmasından dolayı benzerlik gösterecektir. Piyasaya katkı sağlanabilir. Bir takım projeler desteklenebilir. Ama bu tür çalışmalar her zaman ana bankacılık çalışmalarının yanında destekleyici nitelikte olacaktır. Bankalar bu noktada varlıklarının %5'ini bu tür ortaklık finansmanlarına ayırabilir ama bu oran % 50'ye çıktığında piyasanın kötüye gitmesi durumunda banka mudilerine dağıtacak fonu elde edemeyecektir.

Ayrıca bankalar her sektörün dinamiklerini bilmemektedir. Bundan dolayı da yeterince kontrol, değerlendirme ve denetim yapılamamaktadır.

K5: "Özellikle banka olarak bizim her sektörden anlayan, işin inceliklerine vakıf personel yetiştirmemiz de mümkün değil."

Katılım bankalarının finansal bir kurum olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda çalışanlarının farklı sektörlerde uzmanlaşmış personellerin olması beklenmeyecektir. Bu durumda vâkıf olmadığı sektörden müşterisi ile ticari bir ilişki sürecinde ahlaki risk olasılığı her zaman gündemde olacaktır.

Bunun sonucunda bilgi asimetrisi durumu ortaya çıkmaktadır. Müşteri olan firma veya şahıs, sektörün içerisinde olan biri olarak bilgi noktasında avantajlı konumdadır. Bunun önüne geçilmesi için sektör tabanlı standartların getirilmesi ve müşteriye de benzer ölçüde denetleyen kanun ve kurumların inşa edilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak yapılan mülakatlar sonucu katılım bankalarının denetim faktörünün ahlaki risk oluşmasında etkili olduğu düşüncesinde hem fikir olduğu görülmüştür.

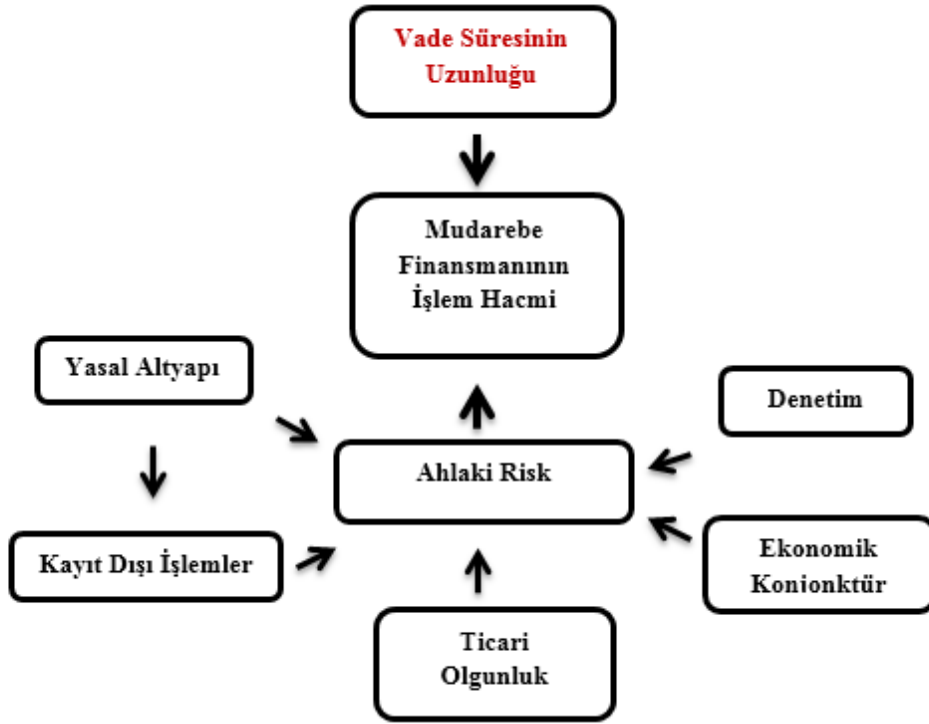
8.6. Vade Süresinin Uzunluğu

Bankaların mudarebe modeliyle ortak olduğu ve fon sağladığı projeler genellikle bir yıldan uzun bir süre sonunda kâr getirmeye başlayacak uzun dönemli projelerdir. Bu yatırımlar konvansiyonel bankaların vade süreleriyle karşılaştırıldığında oldukça uzun bir süredir. Yatırımcılar bir yıldan uzun vadeli yatırımları çok fazla tercih etmemektedirler. Banka perspektifinden de yüksek maliyetli ve uzun vadeli projeleri fonlamak kısa sürede banka için likidite problemiyle karşılaşma ihtimali taşımaktadır. Bu durum bankanın öz sermayesi için geçerlidir. Müşterisinden topladığı fonları da uzun vadeli bir yatırımda değerlendirmesi müşteri açısından tercih edilmemektedir. Çünkü mudarebe temelli ortaklıklarda projelerin kâr getirme süresi piyasa mevduat hesapları ve katılım hesaplarının vade ortalamasının çok üzerinde olabilmektedir.

K10: "Sermayesine uzun soluklu bir projeye yatıran birisine projenin kâra geçmesi için 10 yıl bekle diyemezsiniz. Banka için bu sürdürülebilir değildir."

Vade süresinin uzunluğu ahlaki risk ile bağlantılı bir mesele olmamasına rağmen mudarebe finansmanının işlem hacmi üzerinde etkili olması nedeni ile araştırma modeline alınmıştır.

Araştırma sonuçları kapsamında mudarebe modelinin tercih edilmemesinin katılım bankaları açısından yapısal ve çevresel sebepleri olduğu görülmüştür. Bu bağlamda alanında uzman banka çalışanları ile yapılan mülakatların analizi sonucu aşağıdaki nedensellik ağacı oluşturulmuştur. Bu modelin değişkenlerini, uzmanların oy birliği ile üzerinde durdukları nedenler oluşturmaktadır.

Şekil 1: Mudarebe'nin Ahlaki Risk ile İlişkisi

Araştırma modelinde yasal altyapı, kayıt dışı işlemler, ticari olgunluk seviyesi, ekonomik konjonktür ve denetim bağımsız değişkenler iken ahlaki risk bu sayılanlara bağımlı değişkendir. Aynı zamanda vade süresinin uzunluğu ve ahlaki risk bağımsız değişken iken mudarebe finansmanının işlem hacmi bağımlı değişkendir. Bunun yanında kayıt dışı işlemler yasal altyapıya bağımlı değişkendir.

Vade süresinin uzunluğu ahlaki riske sebep olmamasına rağmen mülakat gerçekleştirilen kişilerin mudarebenin katılım bankaları tarafından tercih edilmemesinde vade süresinin uzun olmasının önemli bir etken olduğunu belirtmesi sonucunda, vade süresi değişkeni modele dâhil edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Emek sermaye ortaklığı yeterli sermayesi olmayan şirket veya kişilerin projelerini hayata geçirmeleri için bir fırsat niteliğindedir. Reel üretimin artması sonucu ekonomik refahı da arttıracak nitelikte olması, bu ortaklık modelinin İslam hukukunda da teşvik edilmesini sağlamıştır. Mudarebe akdi şeklinde literatürde yerini alan bu model faizsiz finans konusunda iyi bir alternatif olma potansiyeline de sahiptir.

Mudarebe modeli, faizsiz finans kurumları olan katılım bankalarında da uygulanmaktadır. Katılım bankalarının müşterisinden fon toplaması ve fonu katılım havuzunda işletmesi, işlem hacmi bakımından bankaların sıklıkla kullandığı bir yöntemdir. Bununla beraber bankanın fon sağladığı müşterinin de emeğini ortaya koyduğu model neredeyse hiç tercih edilmemektedir. Araştırmada mudarebe kavramından yukarıda bahsedilen ikinci uygulama

kastedilmektedir. Mudarebe finansmanının sayılan avantajlarına rağmen katılım bankalarından beklenen talebi görmemesi literatürde eleştirilmiş ve genellikle bu modelin bankalar tarafından uygulanması gerektiği savunulmuştur. Bununla beraber katılım bankalarının bu modeli neden tercih etmediğinin nedenleri üzerine yapılan araştırma sayısı azdır. Yapılan çalışmalar da bu konunun üzerinde genellikle daha kısa durmuşlardır. Oysa katılım bankalarının perspektifinden bakıldığı zaman bu modelin tercih edilmemesi öngörülebilir bir davranıştır.

Bu araştırmada katılım bankalarının mudarebe finansmanını tercih etmeme nedenini yine katılım bankalarının perspektifinden incelenmiştir. Bu şekilde bir incelemenin gerçekçi çözüm önerileri veya alternatifler üretme noktasında daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın dayanak noktası olan sosyal mübadele kuramına göre taraflar, gerçekleştirilen işlem sonucunda kazanımlarının miktarı ölçüsünde o işlemi gerçekleştirmek için motive olacaklardır. Bununla beraber, katılım bankalarının mudarebe finansmanını mevcut şartlar altında uygulaması bankanın bir takım ahlaki riskleri üstlenmesini gerektirmektedir. İlk olarak katılım bankaları için yasal altyapının tam olarak oturtulmamış olması bu tarz modellerin uygulanmasını zor kılmaktadır. Konvansiyonel bankalarla aynı ahlaki felsefe üzerine kurulmamış olan katılım bankaları mevzuat söz konusu olduğunda aynı mevzuata tabidir. Bu durum katılım bankalarının müşteri profilini, fon sağlayacağı projelerin seçimini vs. etkilemektedir. Mudarebe finansmanının kullanımını arttırmak için yapılacak her türlü iyileştirme sonunda yine mevzuata takılacaktır. Bu nedenle yapılması gereken ilk düzenleme mevzuatla alakalı olmalıdır. Bir diğer mesele kayıt dışı işlemler meselesidir. Bankanın fon sağladığı müşterinin bu fonu taahhüt ettiği işlerde kullanmayıp kayıt dışı işlem gerçekleştirmesi banka için ahlaki riske sebep olmaktadır. Her sektör hakkında detaylı bilgiye sahip olma imkânı olmayan banka, müşterisinin olası kayıt dışı işlem gerçekleştirme riskini üstlenmektedir. Üçüncü değişken ticari olgunluk seviyesidir. Müşteri kâr marjı yüksek olan projeleri ortaklık finansmanı yerine borç finansmanı üzerinden yürüterek kârını paylaşmak istemezken, risk oranı yüksek projeleri mudarebe finansmanı ile gerçekleştirmeye daha fazla meyillidir. Bunun sebebi olası bir zarar durumunda maddi bir kaybının olmayacak olmasıdır. Bu durumda banka batık proje olma ihtimali yüksek projeleri fonlamak istemeyecektir. Dördüncü değişken ekonomik konjonktürdür. Özellikle Türkiye gibi dalgalı bir finansal piyasa yapısına sahip olan ülkelerde uzun dönemli projeleri fonlamak katılım bankaları için ileriye görememe ve projenin zararlı sonuçlanması açısından riskli bir seçenektir. Son değişken ise denetimdir. Katılım bankalarının ve müşterilerinin muhatap olduğu denetim mekanizması adaletli bir yapı göstermemektedir. Yaptığı her işlem ayrıntılı bir şekilde denetlenen, borçla elde edeceği finansman miktarı sermayesine oranla sınırlandırılan katılım bankalarının karşısında yaptığı işlemlerde bu anlamda daha az bir denetime tabi olan şirketler vardır. Denetim konusunda her iki taraf için de geçerli olacak bir standart belirlenmediği sürece bankalar dezavantajlı konumda olmaya devam edecektir.

Katılım bankacılığı alanında uzman ve sektörde yirmi yıldan fazla süredir çalışan kişilerle yapılan mülakatlar sırasındaki gözlem ve sonrasında yapılan değerlendirmeler sonucunda bir takım öneriler oluşturulmuştur.

Katılım bankaları mevcut durumları itibariyle emek sermaye ortaklığını uygulamak için çok büyük ve karmaşık kurumlardır. Bu noktada bankaların en büyük açmazı çok büyük olmalarıdır. Dolayısıyla şu anki mevcut yapı ortaklık temelli modellerin uygulanması için müsait değildir. Niş pazarında, küçük, hedefleri belli olan, tarım ve sanayinin belli bir alanına yönelmiş küçük bankacılık yapısıyla bu daha kolay yapılacaktır.

Ayrıca günümüzde katılım bankalarında çalışan binlerce insan yüzlerce şirketle işlem gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu işlemler mecburen bazı standartlara oturtulmak zorundadır. Standardize edildikten sonra da bu yapıyı kurmak zor hale gelecektir. Katılım bankalarının bugün en fazla işlem hacmine sahip olduğu murabahanın azalması, mudarebenin de artmasının önündeki en büyük engel bu yapının kendisidir. Bu yüzden bu yapının dışına çıkmak gerekmektedir.

Ortaklık temelli finansman oluşturulmak isteniyorsa mevcut sistem içerisinde mudarebe yerine müşareke (sermaye ortaklığı) sisteminin uygulanması banka açısından daha güvenli olacaktır. Ortaklık temelli modeller ana bankacılık faaliyetlerinin yanında destekleyici nitelikte uygulansa dahi bu modeller içerisinde müşareke modeli mudarebeye kıyasla daha sürdürülebilir bir yapıya sahiptir.

Projenin başlangıcında müşterinin de belli oranda sermayesini yatırması işe daha fazla motive olmasını sağlayacaktır. Olası bir zarar durumunda sermayesini kaybetmemek için daha dikkatli olacaktır. Bununla beraber müşareke ortaklığını sermaye sıkıntısı çekilen Türkiye gibi ülkelerde uygulamak zordur. Bunun yerine mudarebe daha cazip durmaktadır. Bunun uygulanması için de katılım bankalarından çok daha küçük, yerel, kuruluş amacı sadece belli bir sektörün belli alanında fon ihtiyacı olan kişi veya şirketlerle mudarebe ortaklığı kuracak kurumlar oluşturulmalıdır. Dolayısıyla küresel veya ülke genelinde faaliyet gösteren bir kurumdan ziyade bölgesel ve sektörel nitelikli bir yapıdan bahsedilmektedir.

Kurulacak böyle bir kurumun veya katılım bankacılığı altında faaliyet gösterecek bir departmanın ahlaki riske sebep olan değişkenler üzerinde de azaltıcı etkilere sahip olacağını düşünmekteyiz. Sektörel ve bölgesel faaliyet gösteren bu kurumların çalışanlarının da o bölge ve sektörün bilgisine sahip olması beklenecektir. Böylece ortaklık için başvuran projelerin değerlendirmesi nitelikli bir şekilde, uzmanları tarafından yapılacaktır. Bu durumda katma değeri yüksek olan projeler doğru bir şekilde tespit edilebileceği gibi, bir takım iyileştirmelerin gerekli olduğu projelere de kurumun uzman çalışanları tarafından destek sağlanabilecektir. Bununla beraber sektöre hâkim çalışanlar olası kayıt dışı işlem riskine karşı caydırıcı bir etkiye sahip olacakken, ahlaki riske sebep olan bilgi asimetrisi riski de en aza indirilmiş olacaktır. Ayrıca kurumun sektör ve bölgenin koşullarına hâkim olması denetimin de daha sağlıklı gerçekleştirilmesine imkân sağlayacaktır.

Kurumun bölgesel nitelikli ve katılım bankalarından ayrı bir kimliğe sahip olması, bankacılık mevzuatında karşılaşılan problemlerden de sıyrılmanın yolunu açacaktır. Özellikle kamu kuruluşu olarak faaliyet gösterilmesi durumunda kurumun vatandaş nazarında güveni daha yüksek olacaktır. Bankacılık adı altında faaliyet göstermeyecek bu kurum için yeni, ortaklık finansmanını kolaylaştırıcı nitelikte, bölgeye ve sektöre uygun bir mevzuatın oluşturulmasıyla yasal altyapıdaki engeller ve ahlaki riske sebep olan kayıt dışı işlem riski en aza indirilebilecektir.

Yine unutmamak gerekir ki Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik konjonktür uzun vadeli projelerin fonlanması durumunda bir takım risklere zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle bölgesel ve sektörel faaliyet gösterecek bu kurumun aynı zamanda kısa ve orta vadeli projeleri fonlaması, bu vadeleri belli standartlara oturtması ve uzun vadeli projeleri fonlamaktan çekinmesi söz konusu riskleri de en aza indirecektir. Bu kurum, sermayesi olmayan müşterilerine sağlayacağı fonu yatırım yapmak isteyen diğer müşterilerinden toplayabilir. Kurumun bir kamu kurumu niteliğinde olması ve kısa- orta vadeli projeleri fonlaması yatırımcı açısından da cazip olacaktır. Bu durumda bu kurum iki tarafı birbiriyle buluşturan aracı işlevi görecektir. Sektöre hâkim bir kurum olması sebebiyle yatırımcılar ile katma değeri yüksek projeleri buluşturabilecektir. Kurumun bir kamu kuruluş niteliğinde olması, güvence vermesi açısından önemlidir. Bölgesel ve sektörel bağlamda, katma değer üreten projeler ile yatırımcıları buluşturacak böyle bir kurum ile hem proje sahibi, hem yatırımcı hem de reel üretime katkı sağlayan projeler sayesinde toplum kazanacaktır.

Kaynakça

- Adnan, M. A. and Muhamad, M. (2007). Agency Problems in Mudarabah Financing: The Case of Shari'ah Rural Banks, Indonesia, *IJUM Journal of Economics and Management*, 15(2), 219-243.
- Aggarwal, R. and Yousef, T. (2002). Islamic Banks and Investment Financing, *Journal of Money, Credit and Banking*, 32(1), 93-120.
- Ahmadi, P., Forouzandeh, S. and Kahreh, M. S. (2010). The Relationship Between OCB and Social Exchange Construct, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 19, 107-120.
- Aksoy, N. (2017). İslam'da Mudaraba ve Katılım Bankacılığında Uygulama Potansiyeli, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Aktepe, İ. E. (2010). *İslam hukuku çerçevesinde finansman ve bankacılık* (1. bs.). İstanbul : Hayat Yayınları.
- Alkış, Al. (2018). İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 120-133.
- Archer, S. and Karim, R. A. (2009). Profit-sharing investment accounts in Islamic banks: Regulatory problems and possible solutions, *Journal of Banking Regulation*, 10(4), 300-306.
- Arı, A. (2014). İlkokul Birinci Sınıfa Başlama Yaşına İlişkin Öğretmen Görüşleri, *Educational Science: Theory and Practice*, 14(3), 1031-1047.
- Bedük, A. ve Ertürk, E. (2015). Sosyal Mübadele Teorisi Bağlamında Güç Mesafesi ve Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Coleman, J. (1986). *Individual Interest And Collective Action* (1st. ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cropanzano, R. ve Mitchell, M. S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review, *Journal of Management*, 31(6), 874-900.
- Çelik, İ. (2017). Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudarebe Ve Günümüzde Kullanımı, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 381-396.
- Dar, H., Harvey, D. I., and Presley, J. R. (1999). Size, profitability, and agency in profit-and-loss-sharing in Islamic banking and finance, *Proceedings of the Second Harvard University Forum on Islamic Finance: Islamic Finance into the 21st Century*, Center for Middle Eastern Studies, Harvard University, Cambridge.
- Dar, H. and Presley, J. R. (2000). Lack of Profit Loss Sharing in Islamic Banking: Management and Control Imbalances, *International Journal of Islamic Financial Services*, 2(2), 3-18.

- Dinç, Y. (2017). Katılım Bankalarında Havuzlar ve Birim Hesap Değeri; Vade Uyumsuzluğu ve Fon Kullanımını Üzerine Öneriler, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 9-21.
- Dinç, Y. (2018). Economic Contributions Of Interest-Free Finance Models, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2(4), 175-194.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(17), 1-24.
- Eğilmez, M. (2014). *Konjonktür*. Erişim tarihi: 25.12.2018, www.mahfiegilmez.com/2014/12/konjonktur
- Eken, M. H. ve Öztürk, N. (2018). Finans Teorisi Kapsamında Katılım Bankacılığı ve Yeniden Yapılanma Önerisi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 46-62.
- Gönen, D. (2005). İslam Hukukunda Mudabere (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (1-2), 192-212.
- Gül, A. R. (2005). Faizsiz Bankacılığın Dini Temeli Açısından Mudarabe ile Selef Yöntemlerinin Mukayesesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(46), 43-83.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (4. bs.). İstanbul: Seçkin Yayınları.
- Halitoğlu, İ. (2018). Yatırım Araçlarının Fıkhi Niteliği, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(5), 139-163.
- Han, M. E. (1988). *İslam Ekonomisinin Temel Meseleleri*. (Ö. Dinçer, Çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Hölmstrom, B. (1979). Moral Hazard and Observability, *The Bell Journal of Economics*, 10(1), 74-91.
- Hussain, J. G. and Imronudin, I. (2016). Why Do Bank Finance Clients Prefer Mark-up to Profit Loss Sharing Principles? Evidence from Islamic Rural Banks and Small to Medium Enterprises in Indonesia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(6), 1407-1412.
- Iqbal, M. and Molyneux, P. (2005). *Thirty Years of Islamic Banking* (1st ed.) London: Palgrave Macmillan UK.
- İştar, E. (2013). Alternatif Bir Finansman Modeli Olarak Risk Sermayesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 46(12), 183-198.
- Kallek, C. (2005). *Mudârebe*. Erişim tarihi: 23.12.2018, www.islamansiklopedisi.org.tr/mudarebe

- Kaya, S., Durmuş, M. E., Bektaş, İ. ve Akkaya, A. (2017). Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 50-62.
- Kumaş, M. S. (2006). Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması "Mudarebe-Commenda Karşılaştırması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(15), 369-383.
- Kumaş, M. S. (2007). Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslam Bankacılığı İle Mukayesesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(16), 279-298.
- Kumaş, M. S., Abdullayev, E. (2016). Bir Finansman Modeli Olarak Mudârabe'nin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 67-87.
- Kureysi, A. I. (2003). *Islam and the theory of interest* (2. bs.). New Delhi: Kitab Bhavan.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (3. bs.). (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Yayınları.
- Mirrlees, J. (1999). The Theory of Moral Hazard and Unobservable Behaviour: Part 1, *Review of Economic Studies*, 66(1), 3-21.
- Mili, M., Abid, S. (2017). Moral hazard and risk-taking incentives in Islamic banks, does franchise value matter?, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 10(1), 42-59.
- Neuman, L. W. (2007). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (2. bs.). (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayın Odası.
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. (2013). Ankara: T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü
- Orhan, Z. H. (2017). PLS in Islamic Banking Between Dreams and Facts: Status Analysis and Problem Solving in a Case Study of Turkey, *SASE Conference on Re-Constructing Collaborative and Disruptive Economy from Islamic Moral Economy Perspective*, Université Claude Bernard, Lyon 1, France.
- Orhan, Z. H. (2019), *Katılım Bankacılığında Risk: Kâr-Zarar Ortaklığı Enstrümanlarının Analizi*, (1. bs.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Özdemir, M., Shafiq, A., Orhan, Z. H. (2020). *Türkiye'de İslam İktisadı: 2019*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.
- Özsoy, İ., Görmez, B. ve Mekik, S. (2013). Türkiye'de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik, *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 187-206.
- Rammal, H. G. (2003). Mudaraba in Islamic Finance: Principles and Application, *Business Journal For Entrepreneurs*, 16(4), 105-112.

- Sapuan, N. M., Sanusi, N. A., Ismail, A. G. ve Wibowo, A. (2015). Optimal Profit Sharing Contract and Principal-Agent Value in Islamic Bank, *Advanced Science Letters*, 21, 1837-1841.
- Sarker, A. A. (1999). Islamic Business Contracts, Agency Problem and the Theory of the Islamic Firm, *International Journal of Islamic Financial Services*, 1(2), 12-28.
- Şen, A. (2006). Asimetrik Bilgi-Finansal Kriz İlişkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(14).
- Tuncay, M. (2018). Katılım Bankaları ile Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 160-176.
- Ulusoy, R. ve Altun, İ. (2017). Faizsiz Finans Sistemine Teorik Yaklaşım, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 135-150.
- William, J. G. ve Davies, F. (2005). Using Social Exchange Theory to Predict the Effects of HRM Practice on Employee Outcomes, *Public Management Review*, 7(1), 1-24.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğitbaş, Ş. B. (2015). Banka Kredilerinde Ters Seçim ve Ahlaki Tehlike Etkisi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(1), 15-23.
- Yousef, T. (2004). *The Murabaha Syndrome in Islamic Finance: Laws, Institutions and Politics* (1st ed.). Edinburg: Edinburg University Press.
- Yousfi, O. (2013). Does PLS Solve Moral Hazard Problems?, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 9 (3), 12-36.
- Zafirovski, M. (2005). Social Exchange Theory under Scrutiny: A Positive Critique of its Economic-Behaviorist Formulations, *Electronic Journal of Sociology*, ISSN: 1198 3655, 1-40.
- Zuhayli, V. (2006). *İslam fıkı ansiklopedisi* (1. bs.). Adana: Risale Yayınları.

Extended Abstract

Muslim societies attach importance to bringing entrepreneurs and investors together under appropriate conditions. The partnership system, in which one side shows the labor (entrepreneur) and the other side's capital (investor), is called *mudaraba* financing in Islamic law. This model is thought to be an alternative to the interest-based debt relationship and capital increase over interest, which is highly preferred especially in the modern period. However, some difficulties and obstacles of the current financial system prevent interest-free financial institutions from implementing this financing model. This study focuses on the reasons why the *mudaraba* financing model is less preferred in terms of the money supply by participation banks in Turkey and investigates the relationship between these causes in the context of the "moral hazard" approach. Our research argues that the reason behind failure to implement the *mudaraba*-based financing model is the existing structure of the participation banks. For this reason, it is believed that looking at the situation from a different perspective will contribute to the literature.

This research can be named as qualitative research and a semi-structured interview model has been used. Because of the criticism that *mudaraba* financing receives from the perspective of participation banks a semi-structured interview was framed. In this context, interviews were carried out with managers at related positions of head offices of five participation banks in Istanbul i.e. Kuveyt Türk, Albaraka Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım, and Vakıf Katılım. Each institution evaluated and criticized the *mudaraba* situation from their perspective.

Social exchange theory is the cornerstone of this article. According to this theory, human behavior is the result of interactions between the parties to gain mutual benefits. Accordingly, if the participation banks and the customers are considered as two different parties, and the rational decision-making mechanism of the modern times as alive, the motivations of both parties in the decision-making processes will be to obtain maximum profit at minimum risk.

As a result of interviews and analyzes, some topics came into prominence as the reasons for not choosing the *mudaraba* model in participation banks. In this direction, *mudaraba* model and moral hazard relations were evaluated. Primarily, the possible relationship between moral hazard and *mudaraba* financing preference, and secondly, the possible relationships between moral hazard and independent variables determined as a result of the examination of interviews. This research, which approaches the reasons of low implementation of *mudaraba* financing from the view of participation banks, argues that the current structure and purpose of these banks prevents the implementation of such financial products.

As a result of the interviews conducted, it was concluded that *mudaraba* financing points out moral hazard for participation banks and this moral hazard should be read through the concepts of legal infrastructure, informal transactions, commercial maturity level, economic conjuncture, and supervision. What is meant by the legal infrastructure in the research is the Banking Law No. 5411, BDDK regulations and related legislation. All these decrease the radius of action of participation banks. Especially when the products that are given fatwa cannot be

applied in the finance sector, it is seen as if these products do not exist or cannot be practiced. In short, the biggest problem for participation banks is banking law. However, inadequate legal infrastructure is not directly related to moral hazard. Moral hazard arises as a result of information asymmetry. Existing laws and regulations are in a way to prevent information asymmetry.

Another obstacle for participation banks to implement the mudaraba financing is informal transactions. Informal transactions stem from gaps in the legal infrastructure. This situation brings some risks for the banks. Some negative experiences in the past when the participation banks tried the partnership-based financing practices have not been forgotten and were effective in the decision mechanisms in the later periods. Partnership-based transactions, including the mudaraba, are built on mutual trust. Therefore, it is not possible to realize partnership-based financing without establishing the legal infrastructure and reducing the rate of informal transactions.

Another variable added to the model is the level of commercial maturity. This variable has been operationalized by comparing the proprietors' tendency to prefer partnership-based financing for projects with high-profit margins and the same financing model for low-profit and risky projects.

The fourth variable is the economic conjuncture. After the interviews, it can be said that Turkey's economic conditions, especially in these days, may cause the moral hazard. The issue of supervision is also important at this point. The fact that the participation banks and the customers are not in a fair position, in other words, there are gaps in the law to control the customers which may bring some weaknesses and risks. To prevent this, it is necessary to establish sector-based standards and build laws and institutions in order to control the customers to a similar extent.

The last variable in the model is the length of the maturity period. Projects, where banks are partners with the mudaraba model and raise funds are usually long-term projects that start generating profits after more than a year. These investments require quite a long time compared to the maturity periods of the conventional banks. Investors do not prefer long-term investments too much. Funding high-cost and long-term projects from a bank perspective are likely to face a liquidity problem for the bank in a short time. On the other hand, although the length of the maturity period is not an issue related to moral risk, it has been included in the research model since it affects mudaraba financing transaction volume.

In conclusion, it can be said that the main reason for not applying the mudaraba model as the funding party of the banks is the participation banking system itself. This result is caused by moral hazard perception. It can be said that institutions that operate at the regional and sectoral levels are needed for the implementation of partnership models such as mudaraba and musharakah, more frequently than the existing participation banking operations.